

שישים שנה ל"משירי הבן האובד" מאת לאה גולדברג

פורסם במוסף "הארץ", 8.6.2007, עמ' 18

<http://www.haaretz.co.il/hasite/pages/ShArtPE.jhtml?itemNo=867827>

לפני שישים שנה בדיוק, במאי 1947, פורסם מחזור השירים "הבן האובד" מאת לאה גולדברג. במשך השנים הוא נכנס לתוכנית הלימודים בספרות ותלמידים רבים למדו אותו ואף נבחנו ועדיין נבחנים עליו בבחינות הבגרות, ונדמה ששפר עליו גורלו – הנה יצירה שירית שלא נשכחה ולא השכיחו אותה בכוח. אלא שאז קרה דבר קשה: הוא הפך מוכר ומובן מאליו. מין רהיט של תרבות שאיש אינו מתייחס אליו עוד ברצינות, וירוקת ההרגל מסתירה אותו למעשה. מתי מעט רואים עדיין כמה לא-מובן-מאליו הוא השיר הזה; כמה חריף ונועז מה שיש בו, וכמה יפה והרבה יותר מיפה היא גבישיותו הקלאסית, בהירותו הבלתי רגילה וכמה כוח גלום בו.

השיר הוא פרודיה רצינית על משל הבן האובד הנודע שמן הברית החדשה (לוקס ט"ו 11): לאיש אחד היו שני בנים. הצעיר ביקש את חלקו בירושה ועזב את בית אביו והלך לגורלו ואילו הבכור נשאר ועבד עם האב בשדותיו. הצעיר בזבז את כל הונו ונקלע גם לשנות בצורת ורעב ואז החליט לחזור אל בית אביו, כשהוא יודע היטב שחרפה היא לו ולאביו השיבה הזאת. הוא שב הביתה ואומר לאביו את אחד הפסוקים היפים שבשורה: "אבי, חטאתי גם לשמים גם לפניך, ונקלותי מהיקרא עוד בנך, שימני כאחד שכיריך". אבל האב מגיב ההיפך מאשר ציפה הבן: הוא מצווה להביא בגדי יקר להלביש את בנו ולשחוט עגל לארוחת שמחה. הבן הבכור, שחזר מן השדה, שומע קולות זמרה ומחולות ולומד מן העבד על שיבת אחיו ועל שמחת אביו. הוא קובל לפני אביו על כך שהוא, שעבד תמיד את שדות אביו, לא זכה מעולם לחגיגה לו ולרעיו והנה אחיו, "אשר בילע את נחלתך עם הזונות", זבחו למענו את עגל המרבק. האב עונה לו: "בני, אתה תמיד עמדי וכל אשר לי לך הוא, אבל אחיך הנה ראוי לשוב ולשמוח עליו כי היה מת ויחי, ואובד ויימצא".

המשל הזה חרג הרבה מעבר להקשר הנוצרי והפך לסמל גדול. הוא הפך נושא חשוב בציור המערבי (רמברנדט צייר אותו בכמה נוסחים), בספרות, במוסיקה ובמחול (הבלט האחרון של דיאגילב "בלט הרוסי", 1929, היה "הבן האובד" עם מוסיקה נפלאה של פרוקופייב). אלא שמשמעותו באמנויות היתה שונה מזאת שבברית החדשה; לא טוב לבו של האב (=האל) הוא העיקר בו, אלא גורלו וסבלו של הבן האובד. העידן הרומנטי הפך אותו למורד החילוני הטובל עצמו בכל תענוגות העולם ומוצא עצמו בסופס ריק, פצוע ומושפל. כניעתו, שיבתו אל האב, פותחה כרגע גדול של משבר וחורבן, של ויתור ולא של ניצחון הרוח (יש לומר שהמשל הנוצרי פתוח לפירושים כאלה).

גולדברג מתייחסת לעבר המפותח הזה של הסיפור, ושירה מטפל בסמל הטרגי שבדמות יותר מאשר בטוב לבו של האב, אבל היא גם מסיטה את כל הסיפור וכותבת אותו מחדש, והפעם בתוספת שהיא לא פחות ממדהימה: דמות אס. ולא רק אס הנמצאת בסיפור, אלא שהיא השולטת בו.

כמה מזוקק הכל, ומשום כך – כה טעון מתח ורגש; כל חרוז וכל מעבר שורה הם כפרק שלם של סיפור. השיר השני, "בבית", הוא בוודאי התיאור החריף והקולע ביותר של הדינמיקה הבורגנית הפטריארכלית המסומלת בארוחה וב"שולחן ערוך"; מתח המועקה שסביב השולחן, הנבנה באמצעות מבני ההד של השיר, יוצר רושם בלתי נשכח. ומפליא עוד יותר כיצד השיר הזה הוא בעת ובעונה אחת אירוני ומלא פאתוס יחד: איזו קריקטורה של משפחה ועם זאת – איזו אמת של חיים. והמהלך הסמוי שבו – האנרגיה הנצברת בדמות האם, העולה ונאספת בכל סוף-בית – עד שהיא מתגלה ומתפוצצת כמכת גונג בחרוז החותם, הצופן את ההפתעה: "אֵז קָמָה הָאֵם, הַפְּלִים אֶסְפָּה / וַתִּפְתַּח אֶת הַדֶּלֶת לְסוּפָה".

השיר השלישי הוא המרתק ביותר בזיקה לשאלות האמונה והחוק האבהי-אלוהי. גולדברג מייחדת את הסיפור והופכת אותו לדרמה עכשווית על דתיות מול חילוניות. הנועז כל כך בעמדתה הוא בתוכן שהיא מקנה לעמדת האם: היא המחליטה על כניסתו של הבן האובד, ותוכנו של השיר "בתשובתו" הוא מה שגלום ב"סופה" הזאת – קבלת הבן למרות שלא חזר בתשובה, על חטאו וכל מה שיש בחייו. האם מפירה את עולם ה"או-או" האבהי ויוצרת תחום מעורב, סבוך, שאין לו פתרון ולא יהיה, והיא מחייבת ומאפשרת מצב שאין בו פתרון. וגם מן הבן היא דורשת זאת – "וקבל מאביך..." – אך היא גם קובעת את תוכנה של תגובת האב, ומלמדת אותו שגם חרון יכול להיות אהבה.

זוהי בוודאי מן האמירות הנשיות הרמות ביותר שנאמרו בעברית, ואולי על העניין העמוק והעקרוני ביותר – קבלת החירות הקיומית בתוך היהדות. לא צריך להוסיף שלא היה אף הוגה גבר

שתקף את העניין בהירות כזאת, כך שיעמוד לפני כל אדם קורא עברית כדבר קרוב וחיוני, ולא ישקע בניירת פילוסופית כלשהי, אבל כן צריך להוסיף שלא היה אף הוגה דתי, המכונה היום "אמוני", שהעלה שאלה כזאת אל מרום הרוח והגורליות העכשווית, ובגובה העיניים.

[לכאן נא לקשר את השיר עצמו:]

משירי הבן האובד

א. בדרך

ובדרך אמרה לו האבן :
פעמין כבדו כל כן.
האתה – אמרה לו האבן –
תחזור לביתך הנשפח?

ובדרך אמר לו השיח :
קומתך שחה מאד,
איך תגיע - אמר לו השיח –
איך תגיע הלך ומעוד?

ועמדו ציוני הדרך
לא הפירו באיש הזר,
והיו ציוני הדרך
מזדקרים ודוקרים בדרך.

ובדרך קראה לו העין :
שפתיך נבשו בצמא!
ויכרע וישת מן המים
ודמעה נגעה בדמעה.

ב. בבית

אמרה האחות : "אני שכחתי."
"אינני זוכר." – אמר האח.
אמרה הכלה : "אני סלחתי."
אמר האב : "אנכי לא אסלח."
והאם עמדה בחלון ושתקה :
הוי, איזו דרך ארצה!

אמרה האחות : "הסופה מיללת."
"הרוח נושבת." – אמר האח.
אמרה הכלה : "נעולה הדלת."
אמר האב : "אנכי לא אפתח."
והאם עמדה ודבר לא אמרה :
רבון העולם, איזו רוח קרה!

אמרה האחות : "חמשה אנהנו."
"ינשב ונסעד." – אמר האח.
אמרה הכלה : "השליחן ערכנו."

אמר האב: "כי יאה לנו כך."
והאם דומם הסכין נטלה,
לחמש פרוסות פרוסה החלה.

אכלה האחות את פתה כזית,
ביין טבל את פתו האח,
שבחה הכלה את עקרת-הבית,
אכל האב ונאנח.
אז קמה האם, הכלים אספה
ותפתח את הדלת לשופה.

ג. בת שובתו

לא זכאי, אף לא נקי-כפים,
והלב לא חזר בתשובה –
ויכרע על הסף אפים,
וישכב ולקום לא אבה.

"שבעתים מעלתי המעל,
שבעתים חללתי השם,
ועדים השמים ממעל,
כי תמיד הייתי אשם.

ועדים השמים ממעל
שדבק בבשרי החטא,
כי אשוב ואמעל המעל,
כי עודני הבן האובד."

האחות בפתח הדלת
ראש השפילה, מחתה דמעה,
הכלה בפתח הדלת
את ידיה פכרה בדממה.

והאח בבית פנימה
לא יצא לקראתו, לא קרב,
ויבט מן הבית פנימה
אל אחיו השוכב על הסף.

רק האם נשאה את פניה
ופניה היו קורנים:
"הינו-הך אם צדיק או פושע,
ובלבד שחזרת, בני.

לעולם לא יסלח אביך,
לא סליחות הוא אגר בלב.
קומה, בני, וקבל מאביך
את ברכת חרונו האוהב."